

Resultats de les darreres intervencions arqueològiques portades a terme al nucli antic de Solsona (Solsonès).

PERE CASCANTE I TORRELLA

Introducció

Gràcies al PIINA (Pla Intervenció Integral del Nucli Antic) aprovat pel consistori el 20 de novembre de 2004 i amb una durada de 4 anys, prorrogables fins el novembre de 2011, la ciutat de Solsona s'ha vist afavorida per una gran quantitat d'intervencions que han afectat el subsòl del nucli antic.

Aquest programa es centra en la rehabilitació de barris antics fent obres de millora en façanes i cobertes d'edificis privats, la millora d'espais i equipaments públics, la incorporació de tecnologies per a la informació i comunicació dels edificis i també programes socials de reintegració de la immigració. Pel que fa als espais públics, l'Ajuntament de Solsona ha apostat per la construcció de la biblioteca comarcal del Solsonès en el solar de la casa Morató, la remodelació dels carrers Sant Pau, la Regata, Sant Llorenç, Castell i Llobera.

Per altra banda, el nucli antic de Solsona, des del març de l'any 2002, disposa del PEPNAS (Pla Especial de protecció del nucli antic de Solsona), actualment inclòs al POUM i el qual contempla una normativa expressa pel nucli antic en el moment de restaurar els edificis que el formen i, a la vegada, presenta un catàleg de protecció en la majoria dels edificis amb els articles 10, 11 i 48 fent referència expressa al subsòl arqueològic.

És en tot aquest marc d'operacions que des de l'any 2005 s'han anat realitzant un seguit d'intervencions arqueològiques de les quals cal destacar les de Cal Carreres (Plaça de Sant Roc, núm. 3), Santa Llúcia, núm. 16-18, Cal Metge Solé i Carles Morató, jardí del palau episcopal i la més recent del carrer de la Regata la qual no serà objecte d'aquesta comunicació.

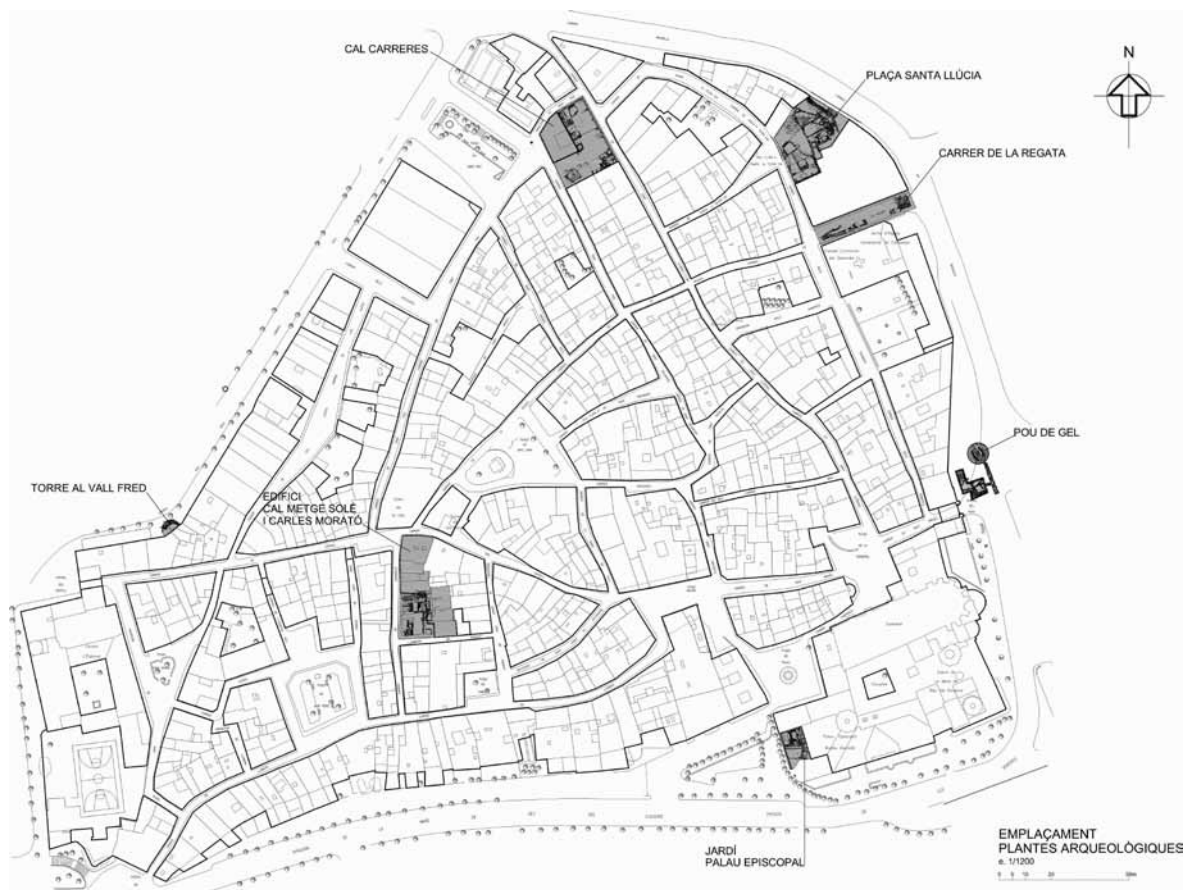

Fig. 1: Plànol del nucli antic amb indicació de les diferents intervencions arqueològiques. Dibuix i digitalització: Víctor Pallarès i Baraldés.

1. Cal Carreres (Plaça de Sant Roc, núm. 1)

L'edifici que es coneix amb el nom de "Cal Carreres" ocupa una illa de cases gairebé sencera que abraça els carrers de Sant Roc, Travessia de Sant Roc, Plaça Sant Roc i carrer de Sant Llorenç. Tot el conjunt ocupa uns 614'00 m² dels quals uns 156'00 m² són edificats i la resta ocupats per un jardí privat,

Es tracta d'un edifici de caire neoclàssic amb tres cossos formant una planta trapezoïdal i compost per una planta semisoterrada, dues plantes pis i unes golfes amb una teulada a dues vessants: una que mira a la Plaça de Sant Roc i l'altra a la Travessia de Sant Roc. La part baixa està ocupada per la capella de Sant Roc la qual denomina a la plaça i als entorns.

El solar de Cal Carreres va ser objecte d'una intervenció arqueològica que es va portar a terme entre el 14 i el 18 de novembre de 2005 i del 27 al 30 de març de 2006. La seva principal motivació requeia en el fet que s'havia de fer un projecte de remodelació i conversió de l'edifici per destinar-lo a habitatges unifamiliars i en el qual s'hi contemplaven uns rebaixos al subsòl per a construir els soterranis que afectaven restes del període medieval.

Entre les ruïnes recuperades en calia destacar els fonaments de 4 cases d'origen medieval, una de les quals tenia unes proporcions més grans i la resta eren habitatges entre mitgeres; els dividirem en quatre grans àrees:

1- La primera àrea afectava la part sud-est del recinte, la qual estava relacionada amb els límits d'un antic habitatge compost per les estructures del celler i també les de la planta baixa (casa 4)

2- La segona es trobava a la part nord-est del recinte, els límits del qual també estaven relacionats amb un antic habitatge; en aquest cas més mal conservat que l'anterior (casa 5)

3- La tercera afectava la part central del jaciment, les estructures del qual estaven en molt mal estat de conservació i només es va poder documentar de forma parcial (casa 3)

4- La darrera àrea es situava a la part de més a tramuntana i estava composta per una edificació de proporcions més grans i organitzada a l'entorn d'un pati central on hi havia una cisterna de recollida i extracció de les aigües de la pluja. A la part oest es va poder recuperar la planta d'un celler sostingut per

arcs a diafragma i amb un cup de vi de dimensions més grans situat al fons (cases 1 i 2)

Segons el material ceràmic recuperat i també la posició física dels murs que la formaven, datarem aquestes edificacions a cavall dels anys 1300 i 1500: ceràmica esmaltada de producció valenciana amb motius decorats en blau cobalt, ceràmica esmaltada decorada en reflex metàl·lic amb motius de *Pinzell pinta*, i fins i tot peces esmaltades amb decoració mixta de reflex metàl·lic i franges de blau cobalt (Unitat Estratigràfica 43) barrejades amb altres peces de ceràmica grisa de cocció reductora (UE 36 i 43 en l'anomenada casa 4). En el cas de les anomenades casa 1 i 2 recuperarem un fragment de ceràmica esmaltada decorada en verd i manganès amb motius florals juntament amb una vora de ceràmica grisa de cocció reductora.

A grans trets es tractava de construccions entre mitgeres que seguien els canons de l'anomenada "*parcel·la gòtica*" caracteritzada per tenir una planta més aviat rectangular d'uns 10-12 metres de llargada per uns 4 o 5 d'amplada i formades per una planta soterrània, una planta baixa, un pis i golfes. D'aquesta edificació només en conservàvem la planta soterrada i part de la planta baixa, però per similituds amb altres cases veïnes en vàrem poder establir el seu hipotètic alçat.

L'accés a la casa es faria des de la cota del carrer Sant Llorenç el qual coincidiria amb la planta baixa de l'immoble que donaria pas al celler situat a la planta soterrània mitjançant unes escales de pedra.

El principal element seria la tina o el cup de vi: una estructura de planta circular, revestida de pedra i destinada a l'emmagatzematge del most produït després d'aixafar el raïm. Aquest procés es feia damunt d'uns taulons o posts que s'encaixaven a la part superior de la tina deixant una separació entre ells per tal de deixar una escletxa per a la recollida del most derivat del premsatge. Una vegada la tina estava plena, es cobria per la part superior amb lloses de pedra, unides amb calç fins a aconseguir la fermentació.

Acte seguit, es recollia el vi mitjançant un orifici que existia a la part inferior o "boixa" el qual connectava amb una petita pica de decantació on s'hi col·locava el recipient per a recollir-lo. Aquest vi, per tal que aconseguís el grau necessari fins a ser comercialitzat, es depositava en vaixells o tones de

fusta que hi havia en el mateix celler i que havien d'estar aïllades del sòl per evitar humitats.

A banda de les estructures relacionades amb la producció del vi, en aquest celler també s'hi va documentar una sitja de gra amb la boca d'entrada des del carrer i també una canalització de recollida d'aigües.

La separació amb el pis superior es feia mitjançant forjats de fusta que descansaven damunt d'arcs a diafragma i dels quals en recuperarem les seves arrencades (UE 30)

A nivell de planta baixa i a la part posterior hi hauria hagut un pati descobert que hauria actuat com a hort o pati de llums ja que delimitava amb altres edificacions existents a la banda de migdia, les quals presentaven un nivell de conservació més baix.

A migdia i tramuntana d'aquesta construcció, es van localitzar els fonaments d'altres construccions també entre mitgeres, però en més mal estat de conservació (casa 3 i casa 5).

La darrera estructura es va descobrir a la part nord-est del conjunt. Es tractava d'una edificació que ocupava un conjunt de tres crugies i s'organitzava al voltant d'un pati central de llums (cases 1 i 2). En aquest pati existia una cisterna coberta amb volta de canó la qual tenia un brocal a la part superior per buidar i netejar les aigües pluvials. Al voltant d'ell s'organitzaven les quatre ales de la casa de les quals una d'elles presentava una planta rectangular, estava dividida mitjançant dues arcades a diafragma que arrencaven de sengles pilars i hi tenia al fons un cup de vi, de planta circular, revestit de pedra i amb un diàmetre més gran que els altres. S'interpretà com el celler d'una casa de tipus senyorial, atesa la seva tipologia, característiques i magnitud. El seu accés es feia mitjançant unes escales de pedra que hi havia en un extrem del celler (UE 69).

1.1. Conclusions

La intervenció arqueològica que es va fer en aquest solar identificà els vestigis de quatre edificacions, tres de les quals corresponien a la tipologia de les cases comuns entre mitgeres i una darrera de més gran organitzada al voltant d'un pati central de llums i distribuïda en quatre ales, una d'elles destinada a celler.

Segons els materials trobats a l'edificació de més a migdia, es van poder establir unes cronologies

relatives a partir del segle XIV¹, moment en el qual es decideix construir un nou recinte emmurallat i, en conseqüència, nous barris de cases.

Aquest recinte de muralles seria el resultat del conflicte generat entre el vescomte Ramon Folc X i el paborde Vilabernat per deixar sense protecció la canònica i el barri de Santa Maria organitzat al seu voltant.

Al llarg de l'època moderna i relacionat amb els conflictes bèl·lics de la guerra dels Segadors, guerra de Successió i primera guerra Carlina, aquesta zona, juntament amb altres de la ciutat, quedaren afectades i completament destruïdes. Com a conseqüència d'aquests afers, els cellers de les cases 1 i 2, 4 i 5 haurien quedat completament reblerts de runa amb la major part dels arcs destruïts i els cups tapats. Els resultats de la intervenció arqueològica identificaren dues fases de destrucció:

Una primera fase que coincidia amb la data de 1654 (guerra dels Segadors) quan les tropes de Joan d'Àustria arrasaren la ciutat i la destruïren completament. Aquesta data ens coincidia amb els rebliments 16, 17 i 71 pel que fa a les cases 1 i 2 i UE 50 a la casa 5. El material recuperat abraçava peces esmaltades decorades en blau català de motius diversos, ceràmica esmaltada decorada en reflex metàl·lic juntament amb peces més antigues de ceràmica esmaltada decorada en blau català del tipus paterna. Aquests elements s'han pogut veure en els estrats que reblen la tina de la casa 1 (UE 23) on s'han pogut trobar bases i fons de plats i escudelles de ceràmica esmaltada decorats en blau i també en reflex metàl·lic, juntament amb un diner de l'arxiduc Carles d'Àustria datat entre els anys 1701-1711.

Una segona fase del segle XIX amb motiu de la primera guerra Carlina (1837), que implicà l'incendi i destrucció general de tot el barri i de bona part de la ciutat. Al carrer Sant Llorenç van quedar només 4 cases dretes. Aquesta destrucció afectà les estructures de la majoria de cases, especialment la casa 4, on, al seu celler (UE 35 i 41) s'excavaren dos grans

rebliments amb material divers, el més destacat del qual eren plats de ceràmica esmaltada decorada en blau català amb motius de "*les arracades*", de la "*cirereta*" juntament amb altres peces (*línies i punts d'influència francesa*). En el cas de les cases 1, 2, 3 i 5 es trobaren estrats similars (UE 07, 10, 14 i 15).²

Les darreres actuacions que es portaren a terme varen ser la construcció de la casa actual de Cal Carreres, fet que comportà un terraplenament de les antigues edificacions fins a nivell de carrer i utilitzar la part posterior com a jardí o pati privat. D'altra banda, tot aquest conjunt d'actuacions feren necessària la construcció d'un mur de tancament per la banda del carrer de Sant Llorenç i Travessia de Sant Roc el qual es recolzà damunt els fonaments d'estructures anteriors.

Els últims canvis que es produïren en aquest àmbit consistiren en apujar les cotes del pati mitjançant potents rebliments de runa i terra i construint una nova tanca de forja a l'entorn. Aquest pati arribà als nostres dies com a zona verda privada i en un avançat estat de degradació.

2. Plaça de Santa Llúcia, núm. 16-18

Es tracta d'un solar que llinda per l'extrem nord-est amb la carretera de Bassella i per l'extrem sud-oest amb el carrer de Santa Llúcia i plaça homònima. Presenta una planta més aviat irregular derivant cap a la figura d'un triangle amb un 50% de la seva superfície edificada.

A causa del pendent del terreny, el solar té un important desnivell salvat per mitjà de terrasses artificials, les quals són suspeses per importants murs de contenció. Damunt seu s'alcen dues edificacions de diferent alçada i cronologia de les quals, la situada més a tramuntana, presenta uns trets més aviat eclèctics i modernistes. Està composta per una planta soterrània, una planta baixa, dos pisos i coberta amb teulada a un únic vessant mirant a la plaça de Santa Llúcia, amb un cobert d'un sol vessant adossat a llevant. L'altra edificació mira al carrer de Sant Llúcia

1 En els estrats que coincidien amb els nivells de circulació d'aquest celler recuperarem un fragment de ceràmica esmaltada decorada en verd i manganès, juntament amb un fragment de vora de ceràmica grisa de cocció reductora. Vegeu, CASCANTE TORRELLA, PERE. *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada a Can Carreres*. Octubre 2005, març 2006 (inèdit).

2 En el padró de l'any 1842 tenim enregistrat el núm. de cases que hi havia habitades i les enderrocades. D'aquesta manera sabem que al carrer de Sant Llorenç hi havia 30 cases cremades i només 4 d'habitades. Aquest fet ens serveix per veure que va quedar completament destruït.

i correspon a una simple construcció entre mitgeres formada per planta baixa i quatre pisos amb teulada a dues vessants i badalot central.

Aquesta àrea va ser objecte de diverses intervencions arqueològiques dividides en diferents fases d'execució: la primera entre el 19 de febrer i el 3 d'abril i, la segona, entre el 20 d'abril i el 3 de maig de 2007. El principal motiu era la construcció d'un bloc d'habitatges en un solar que coincidia amb el traçat de la muralla, d'un carrer i d'una illa de cases, la qual, segons la normativa del nucli antic

(PEPNAS), obligava a la realització d'una intervenció arqueològica en el subsòl. Entre les restes més rellevants hi havia els fonaments de tota una illa de cases oberta a la plaça de Santa Llúcia, la traça de la muralla amb la d'un portal (Portal de Vandelord) i la d'un carrer paral·lel a la muralla el qual havia desaparegut completament amb el nom de "carrer Martell o d'en Tarrida".

El solar es va dividir en diferents sectors:

- Un primer sector format per les anomenades "casa Garrig, casa Garrig centre, casa Pensi" i distribuït a

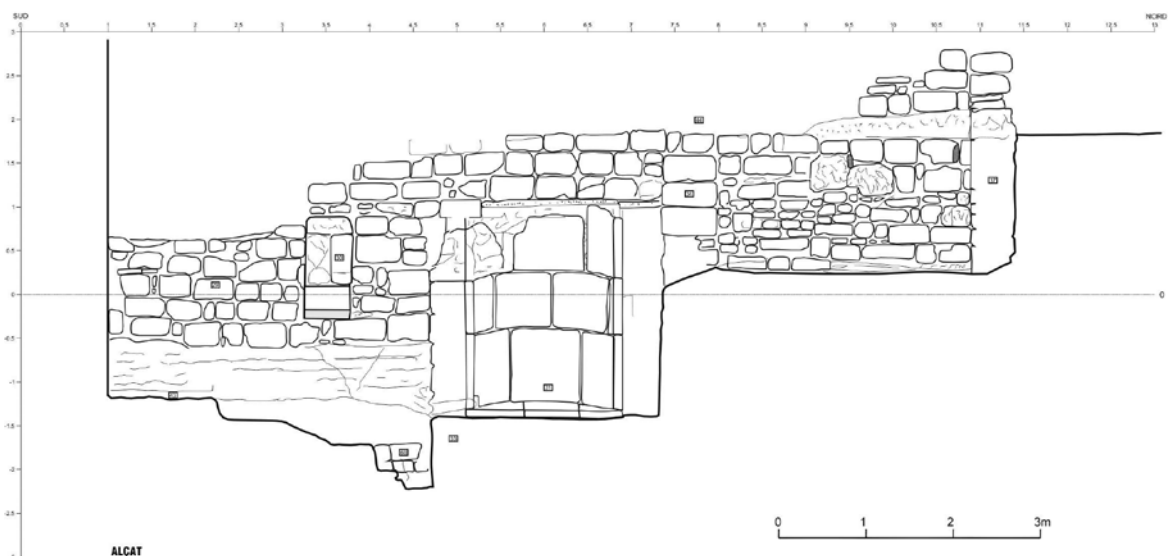
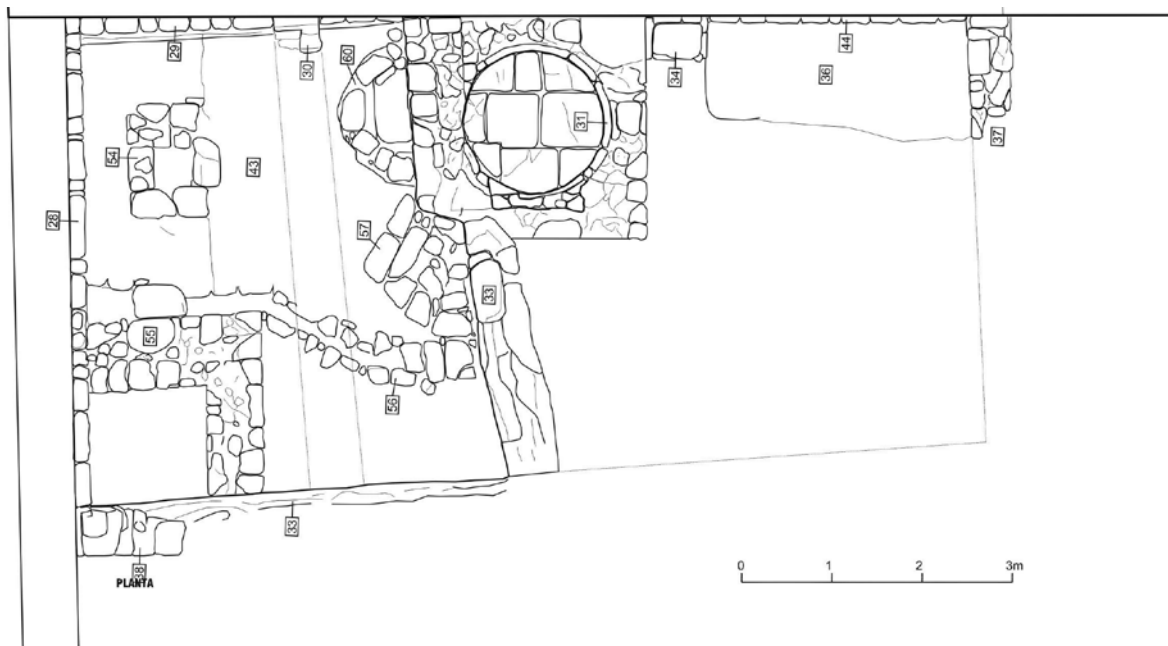

Fig. 2: Cal Carreres. Imatge de la planta i de l'alçat de l'anomenada "casa 4". Dibuix: Pere Cascante; digitalització: Víctor Pallarès.

grans trets pels vestigis i fonaments de cases entre mitgeres, de planta rectangular i destinades a tallers artesanals com ara els terrissaires Pensí i Garrig.

- Un altre sector anomenat “Muralla carretera de Bassella” el qual es dividí en casa 1 carrer Martell, casa 2 carrer Martell i carrer Martell pròpiament dit.

Tots ells coincidien amb dues cases comuns entre mitgeres i d'un carrer desaparegut, anomenat “Martell o d'en Tarrida” el qual seguia un traçat paral·lel a la muralla. Cal destacar que en el soterrani de la casa 1 es documentà l'obrador d'un terrissaire, el qual es relacionà amb el d'“Antoni Trilló”.

Fig. 3: Plaça de Santa Llúcia. Planta general del jaciment. Dibuix: Pere Cascante; digitalització: Víctor Pallarès

- La muralla, que presentava algunes reparacions, conservava la part inferior més bé que la superior i hi tenia encastades les restes d'una torre o bestorre de flanqueig de planta quadrada.

En els àmbits de "*Casa Garrig, casa Garrig centre i casa Pensí*" identificarem la traça de tres cases parcel·lades seguint el model típic i característic de parcel·la entre mitgeres, de planta rectangular i dividida en una o dues crugies. L'estat de conservació era molt precari ja que els dos primers àmbits havien estat unificats en un únic espai a mitjans del segle XX, moment en el qual es decideix construir la casa de pisos que es mantenia fins poc abans d'iniciar les obres. Tot i així, hi identificarem restes d'un nivell de circulació de possible origen medieval. La casa Pensí, llar i obrador de terrissaires a partir de 1842 segons el padró municipal, conservava a la planta soterrània un celler cobert amb volta de canó, així com les escales d'accés i el cup (UE 1002, 1003 i 1005), les quals, malgrat estar reformades, tindrien un origen medieval. La part situada més a tramuntana, i interpretada com a *casa Pensí 2*, s'identificava amb la parcel·la d'una casa que tindria façana a la plaça de Santa Llúcia. Malgrat el seu nivell de destrucció hi vàrem documentar una sèrie d'encaixos o forats de pal destinats a sostenir alguna estructura de fusta, ara per ara desconeguda.

A l'altre àmbit, anomenat *Muralla de la carretera de Bassella*, s'hi van localitzar els fonaments de dues cases obertes a la plaça de Santa Llúcia, la traça de la muralla amb la d'un portal (Portal de Vandelord) i la d'un carrer paral·lel a la mateixa que havia desaparegut completament arran de les reformes i modificacions realitzades. Aquest carrer denominat "carrer Martell o d'en Tarrida" tenia les façanes de dues cases, una de les quals (casa 1 carrer Martell) corresponia a l'obrador d'un terrissaire (Antoni Trilló) amb el forn, el dipòsit o abocador de les peces defectuoses i una entrada d'aigües per poder emmotllar el fang. Totes dues tenien façana i accés al carrer Martell o d'en Tarrida, un carrer que seguia paral·lel a la muralla i que havia desaparegut arran dels conflictes bèl·lics de l'era moderna. Tenia el paviment format per un sòl de còdols units amb argila i calç, amb una canalització que discorria a la part central i que servia per a recollir les aigües brutes de cada casa. També hi identificarem la traça

d'un portal, la d'una torre i d'altres panys de paret en un estat de conservació força precari.

2.1. Conclusions

Datem aquest barri de cases a mitjans del segle XIV per les relacions físiques dels seus murs i també pel material recuperat en el paviment del carrer (UE 3059) destacant un fragment de vora de plat decorat en "verd i manganès" i altres fragments de ceràmica gris medieval. Cal esmentar que els fonaments de les cases que miren al carrer Martell (UE 3009, 3044) estan construïts amb carreus de pedra seguint una tipologia medieval i, a més a més, al mur que hi recolzava (UE 3009) hi recuperarem un fragment de ceràmica esmaltada decorada en blau català amb motius de "palma amb branquillons i volutes contraposades" donant una cronologia dels entorns de 1635, segons Telese i Compte.

En un costat i aprofitant el pas més estret que comunicava el carrer d'en Tarrida o Martell amb la plaça de Santa Llúcia, degué obrir-se el portal de "Vandelord" segons la documentació antiga. Ho hem identificat en aquest àmbit pel fet de localitzar els vestigis d'una rampa de còdols i pedra (UE 3051). Totes aquestes construccions tindrien una planta baixa que en part retallaria la roca natural, destinada a obrador o magatzem (cases 1 i 2 carrer Martell). Per tal de canalitzar les aigües pluvials i residuals de cada edifici, es construïren un seguit de conductes o canalitzacions, construïts en pedra i coberts amb lloses planes o maons ceràmics (UE 3054, 3055 i 3059), els quals connectaven amb la claveguera principal del carrer (UE 3053).

En el pas de comunicació de la plaça de Santa Llúcia fins al carrer de Martell, situat en una cota inferior i per tal de canalitzar les aigües pluvials, es construïu paral·lel a la muralla un canal amb lloses de pedra que les expulsava fora del recinte. Pel que fa a la plaça pròpiament dita, el fet de no haver recuperat el paviment originari, ens fa pensar que seria la mateixa roca natural la que actuaria com a tal, amb unes dimensions més àmplies que les existents.

Arran dels conflictes emmarcats per la guerra dels Segadors i en concret, el dia 8 de desembre de 1655, la ciutat va ser bombardejada i saquejada durant tot un dia per les forces de Joan d'Àustria, cremant sense cap mirament tot el que es posava

per davant. La ciutat oposà resistència, element que provocà la indignació per part del rei, que li retirà el títol de ciutat.

Després d'aquesta guerra, algunes estructures -com pot ser el cas de l'anomenada casa 2 del carrer Martell- foren reblides (UE 3057) amb la mateixa runa i quedaren com un solar buit, ja que no hi hem documentat cap altra construcció o reforma. En altres casos, com pot ser la casa 1 del mateix carrer, foren reconstruïdes amb els murs 3009, 3011 i 3012 de fàbrica més barroera, amb les pedres disposades de forma aleatòria i unides amb argamassa de calç i pavimentades de nou. Tot sembla fer pensar que en aquest lloc s'hi ubicà el taller d'un ceramista amb un forn (UE 3043) i els conductes d'aigua (UE 3058). Tot sembla indicar que aquest taller es va mantenir en ús fins al 1857, moment en el qual es va produir la tercera guerra Carlina i aquest obrador va quedar destruït i abandonat. Desconeixem per on es practicava l'accés, tot i que pensem que es feia des de la part oest, o sigui des de la plaça de Santa Llúcia.

Pel que fa al carrer dit del Martell, o també d'en "Tarrida"³, els resultats obtinguts ens permeten afirmar que es pavimentà de nou, cobrint l'antic paviment de còdols (UE 3059) amb una capa de calç i sorra (UE 3045), la cúspide del qual actuava com a paviment de carrer. És possible que existissin altres construccions a la part de llevant, malgrat que aquestes darreres van desaparèixer en el moment de construir els pisos existents. El carrer de Martell, d'en Tarrida, o de la "muralla" connectava amb la davallada dels dominics, actuant com a pas de ronda, malgrat que la muralla s'anés reparant i modificant successivament (UE 3007).

Amb la Guerra de Successió (1714) aquestes estructures degueren quedar alterades, però sense quedar destruïdes de forma completa com ho foren l'any 1654 o 1857. Coneixem aquests afers per la troballa d'algunes monedes d'aquest moment i també pel material obtingut.

Aquest podria ser el període en que l'obrador "Antoni Trilló", documentat en el padró d'habitants

de la ciutat entre el 1840 i el 1887, produí la major part de ceràmica. Vegeu citació:

*"Domingo Torreguitart (acceso núm 10 plaza Santa Lucia), Dolors Roca Capdevila (núm.1), Felipe Vilatova (núm.2), Domingo Costa (núm.3), Dolores Roca (núm. 4), Gerónimo Capdevila (núm.5), Antonio Serres (núm.6), Herederos de Jordana (acceso 6 calle dominicos), Juan Capdevila y Tassà (núm.8), Vidua de Antonio Trilló (núm.9), Domingo Torreguitart (núm.10, accesos núm. 1 de calle de Sta Lucia), Jose Pujol (núm.11), Pedro Joaniquet (núm.12), Antonio Trilló (núm.13), Ramon Pensí (núm.14)..."*⁴.

A més a més, en aquest padró de l'any 1842 s'hi esmenta la casa de "Antonio Trilló, alfarero" i també la casa de "Antonio Pensí, alfarero", dues cases diferents en una mateixa plaça, fet que posa en èmfasi el topònim que denominà popularment la plaça com a "plaça de les olles".

Amb l'enderroc d'aquestes cases hem recuperat rebuigs de peces vidriades en vernís marró i melós com ara escudelles, salers, fruiteres, bacins, plats amb ala plana i fins i tot petites llànties. Altres peces més modernes serien càntirs, escudelles i també llantions. Totes elles semblaven peces defectuoses o mal cuites ja que estaven barrejades amb morter de calç, donant la impressió que havien estat tirades expressament. Cal destacar un conjunt de plats deformats, o trossos de càntirs tallats pel mig. El mal acabat del vernís extern o la seva pasta mal cuita són testimonis que ens delaten aquest afer. Val a dir que s'han recollit en gran nombre i s'han dibuixat les peces més representatives. La troballa d'una peça decorada amb motius de "les arracades" ens permet situar la destrucció d'aquest obrador pels volts d'aquestes dates. En aquest mateix període, i coincidint amb la destrucció d'aquesta casa, es degué reconstruir el tram de muralla (UE 3007) i també es dipositarien els estrats 3014, 3021, 3025, 3029 i 3035 amb la finalitat d'anivellar les cotes del terreny.

La darrera fase documentada és a partir de 1857 fins a l'actualitat, durant la qual s'amortitzen les antigues construccions i es basteixen les que ens van arribar als nostres dies.

3 LLORENS SOLÉ, ANTONI. Ob. cit. Lleida, 1987.

4 Padró municipal de Solsona. Expedients 1840-1889. ACS, protocols notariais.

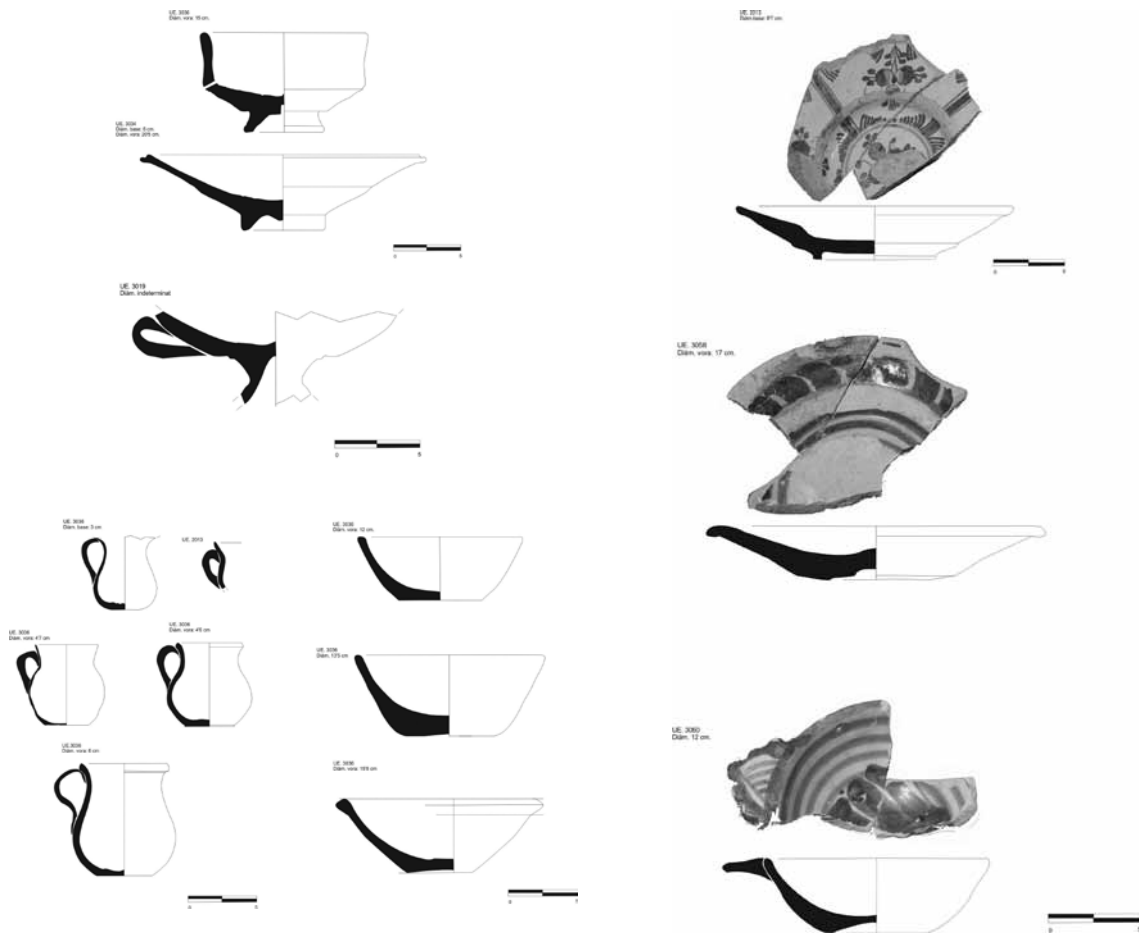

Fig. 4-5: Peces recuperades durant l'excavació arqueològica de Santa Llúcia, 16-18. Làmina 1, peces fabricades a l'obrador d'Antoni Trilló. Dibuix peces: Judith Puig

3. Edificis de Cal Metge Solé i Carles Morató

Es tracta d'un solar que ocupa pràcticament una illa de cases sencera al cor del nucli antic de la ciutat i al costat dels carrers del Castell, de Mirabalda, del Fesolet i de Sant Josep de Calassanç.

- L'espai que ocupen els edificis de Cal Morató i de Cal Metge Solé són els espais que s'han reservat per a la construcció de la futura biblioteca comarcal del Solsonès i d'altres equipaments que han fet que es denominés el conjunt edificat amb el nom d'“illa cultural”. Les dues finques descrites corresponen a dues construccions de tipus noble d'origen medieval, però modificades al llarg de l'època moderna. Val a dir que aquests edificis, destruïts durant la guerra dels Segadors, es van reconstruir al llarg de l'època moderna i es conservaren en més o menys bon estat fins als nostres dies. A la part del darrere de la finca que delimita amb els carrers del Fesolet i Mirabalda hi havia un jardí romàntic elevat fins al primer pis.

- Amb motiu de les obres de projecte i construcció de la biblioteca comarcal del Solsonès, la qual afecta

els àmbits de la Casa Morató, del pati de la part posterior i també d'una part de Cal Metge Solé, s'han hagut d'emprendre diferents intervencions arqueològiques en el subsòl compreses entre els dies 25 de març i l'1 de juny de 2008, del 16 de juny al 31 de juliol, amb pròrrogues de fins al 31 de setembre, i una altra del 14 d'octubre al 30 de desembre del mateix any. Durant el 2009 es van fer altres intervencions entre els dies 21 d'abril i el 30 de juny i entre els dies 23 de novembre al 30 de desembre, relacionades totes elles amb el desmuntatge d'una part de les estructures i també amb la col·locació de reblliments indefinits. Les darreres intervencions practicades s'han fet entre els dies 30 de març i 30 de juny de 2010 i han anat relacionades amb l'execució de les obres de construcció de la biblioteca comarcal. Els principals objectius eren la valoració de les restes arqueològiques que poguessin aflorar en el subsòl i la seva integració en el nou equipament, atès que a simple vista s'observaven arcades i estructures medievals mig paredades.

Els resultats que es van obtenir en aquesta

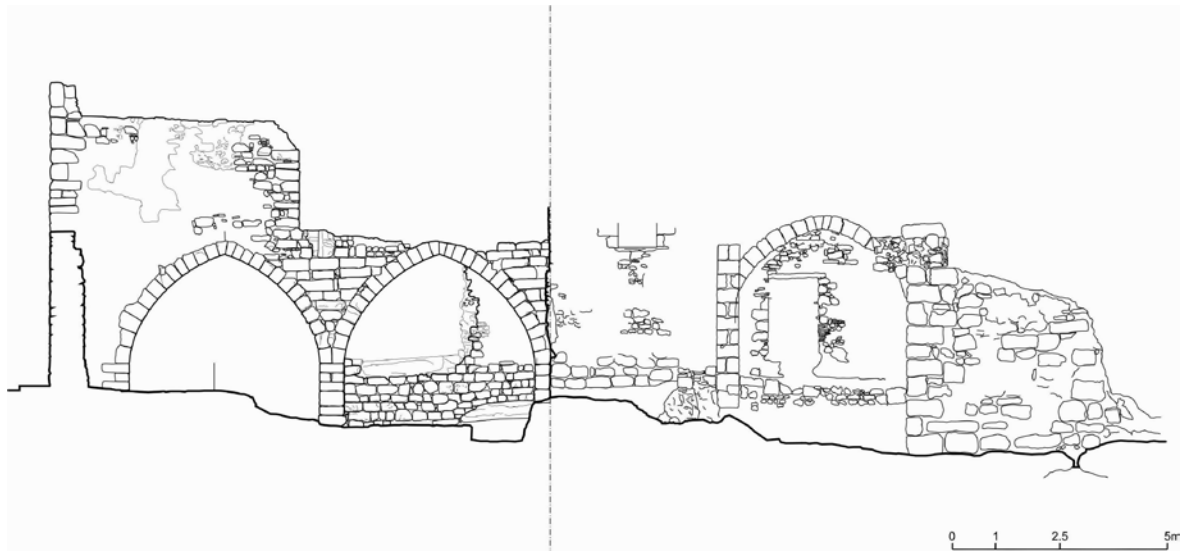

Fig. 6: Cal Metge Solé i Carles Morató. Alçat de les arcades ogivals (UE 103) descobertes durant els treballs de l'any 2008. Dibuix: Víctor Pallarès, Alba Colell (Ajuntament de Solsona).

intervenció han estat més que satisfactoris ja que ens han ajudat a comprendre l'evolució històrica de l'urbanisme de la ciutat.

Coneixem que abans de l'any 1654 (destrucció de la guerra dels Segadors), existí tot un barri medieval format per cases nobles i també de senzilles al voltant d'un pati porticat a la part posterior destinat al comerç de draps de llana i també d'altres activitats manufactureres.

A partir de la destrucció causada pels conflictes bèl·lics de l'era moderna, aquest barri va ser completament modificat i transformat utilitzant algunes de les seves dependències com a era de batre o cort. Una de les seves edificacions (la que fa cantonada amb els carrers del Fesolet i Mirabalda) no es tornà a reconstruir i en el seu lloc s'hi abocà un rebliment de terra i runa destinat a anivellar el solar i adaptar-lo a uns nous usos com ara cort i corral per al bestiar. Com a conseqüència, els arcs del pati es van paredar convertint-se en parets mitgeres i les altres cases es van aprofitar per a construir dependències de la casa Pallarès i també de cal Morató.

Tot i així, varem dividir els treballs en diferents sectors .

- El sector anomenat "*pati de Cal Morató*" afectava l'interior del pati i també de les estructures que l'envoltaven, principalment els arcs ogivals (103), la paret 104, l'arc 121 i les estructures 107 i 108. Totes elles generaven un espai quadrat voltat per arcades en dos dels seus costats, i amb un nivell de conservació notable, atès que conservaven la planta

inferior intacta pel fet d'estar enterrades sota una potent capa de terra.

- El sector anomenat "*àmbit Morató*" englobava la superfície edificada de les cases de Cal Morató amb les finques adjacents, les quals estaven ocupant un total de 3 finques entre mitgeres (sectors 2000, 6000 i 7000), dues de les quals eren de proporcions més grans.

- El sector anomenat "*àmbit Fesolet*" ocupava la part situada més a migdia del conjunt edificat, comunicant amb la veïna finca de "Cal Metge Solé" i amb façanes a l'antic pati de "Cal Morató". Abraçava un total de quatre crugies i venia delimitat per les UE 104, 105, 107, 108, 109,110 i l'arc 112 mirant al pati de Cal Morató i les UE 5100, 5101, 5102, 5103, 5104 i 5109 com a parets mitgeres amb les finques veïnes.

3.1. Conclusions

Les restes arqueològiques recuperades en aquest sector de la ciutat ens deixen entreveure la traça del seu urbanisme medieval abans que fos destruït pels conflictes bèl·lics de l'era moderna.

El conjunt medieval estava format per un seguit d'edificacions, algunes de factura simple i altres de caire més noble situades a l'entorn dels carrers Castell, Mirabalda i també d'una plaça o pati porticat destinat a activitats mercantils i també artesanes.

Pel que fa al conjunt de cases (sectors 2000, 6000 i 7000) calia destacar-ne el sector 7000 el qual formaria part d'una casa de grans dimensions dividida internament en tres de les anomenades "*parcel·les*

gòtiques” de planta rectangular i característiques de les ciutats medievals.

De les tres parcel·les, la situada a la part central i delimitada per les UE 7105, 7106, 7109, 7110 i 7119 s'utilitzava com a pati d'entrada o pati de llums. S'hi accedia per una escala de pedra (UE 7115) amb accés des del carrer de Mirabalda la qual quedava protegida per un arc del tipus apuntat i donava accés a aquest pati de llums (UE 7110) a manera de porxada en planta baixa. Tot fa pensar que aquest accés hauria comunicat amb el celler principal de la casa, situat a la part de més a tramuntana fent cantonada amb els carrers de Mirabada i Castell. Aquest celler, sostingut per forjats de fusta, substituïts més tardanament per voltes de pedra del tipus encofrat (UE 7103), tenia en un extrem, el cup de vi (UE 7109), les parets del qual formaven el tancament del pati per la banda est. Aquest cup o tina de vi presentava dos orificis situats a diferent alçada amb la finalitat de recollir el most i també les mares, una vegada fermentades. Val a dir que el celler estaria delimitat pels murs 7105 i 7118 i seria sostingut per mitjà de dos arcs a diafragma, els arrencaments dels quals es conservaven encastats a la paret de delimitació amb el pati de llums (UE 7105) i també a la paret que donava al carrer del Castell (UE 7118).

La cronologia d'aquestes construccions estaria a cavall entre els segles XIV i XV segons l'aparell dels seus murs i amb una certa continuïtat als segles XVI i primera meitat del segle XVII, moment en el qual quedaren destruïdes pels conflictes desenvolupats arran de la guerra dels Segadors.

Pel que fa a la façana principal de la finca, sembla que va ser edificada abans de la principal destrucció, tanmateix, entre mitjans del segle XVI i principis del XVII ja que s'hi evidenciaven clares mostres d'haver estat cremada (totxanes i pedres de la façana ennegrides pel fum), fet que ens donava una cronologia de construcció d'abans del 1654 i, també, per la similitud en l'aparell constructiu de l'edifici de l'Ajuntament, antiga casa del mercader Pere Puigdepons i construït a cavall dels segles XV i

XVI amb una clara influència renaixentista, tot i que amb reminiscències gòtiques.⁵

A banda d'aquestes similituds, el material ceràmic recuperat en els rebliments que amortitzaven aquestes dependències (ceràmica pisa esmaltada decorada en blau cobalt i també en reflex metàl·lic) confirmava aquesta hipòtesi.

L'altra construcció més important seria l'anomenat sector 2000; un àmbit separat de l'anterior per una parcel·la entre mitgeres (sector 6000) que ocupava un total de dues crugies. La façana principal d'aquest cos, estava composta per dos arcs apuntats bessons els quals miraven a la plaça o pati que es descobrí a la part posterior (UE 103).

Aquestes dues crugies quedaven separades pel mur 2102, dividint el sector en dos espais ben diferenciats; un destinat a espai de càrrega o mercat (arcs 103) i l'altre com a obrador d'una activitat la qual necessitava l'ús d'aigua emmagatzemada en dipòsits (estructures 2016, 2017 i 2018) per al rentat d'algun producte, preferiblement llana, ja que la documentació de la ciutat esmenta de forma continuada la figura dels paraires, però enlloc especifica els seus obradors.

Creiem en aquesta teoria ja que durant el decurs dels treballs hem recuperat una encaixos de biga (UE 2109) per sostenir un sostre de fusta a nivell de la cota de paviment i deixant un dipòsit rectangular per a aquesta tasca (UE 2106).⁶

Pel que fa al pati on donen accés aquestes arcades, hi havia altres estructures d'interès com el cas de l'arc 110, que donava pas a les edificacions del sector est (sector Fesolet), on s'hi recuperaren un seguit de tres forats o sitges d'emmagatzematge alineades i situades a diferent nivell. S'interpretaren com alguna estructura de tipus pre industrial i accessible des del pati. La cronologia venia donada per la recuperació de fragments de ceràmica gris medieval de cocció reductora i ceràmica esmaltada decorada en verd i manganès en els rebliments d'amortització d'aquestes sitges.

5 INSTITUT CARTOGRÀFIC DE CATALUNYA (2008). *Mapa de la ciutat de Solsona*. Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona.

6 L'any 2005 a la vila de Bagà es portà a terme una intervenció arqueològica en un solar del carrer Major i es documentà un estructura similar al costat dels porxos de la plaça Major (plaça de Galceran de Pinós) la qual s'interpretà que tenia aquesta funció. Vegeu BELMONTTE CRISTINA (2005). *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada al carrer Major núm. 7 de Bagà*. Generalitat de Catalunya.

Finalment, i tancant aquest pati per la part de més al sud, hi havia un edifici de forma rectangular dividit internament per mitjà de tres crugies i separades per arcs a diafragma de perfil ogival (UE 118, 131, 132 i 134) orientats de nord a sud. Desconeixem l'existència d'un segon pis o forjat, tot i que en tenim alguns indicis com ara alguns forats de biga encastats als murs 109 i 110 i també per la troballa de fragments de rajola provinents dels paviments superiors (UE 044, 045).

La comunicació amb la plaça o pati descrit es feia per mitjà d'una rampa de còdols i pedra (UE 135) atès que aquest àmbit es situava en una cota molt més baixa.

En el marc de la guerra dels Segadors i també del Francès, Solsona quedà greument castigada, primer, per les tropes franceses del general d'Aux, i després, per les de l'exèrcit austríac.

Recordem també, com ja hem dit, que el dia 8 de desembre de 1655 la ciutat va ser bombardejada i saquejada durant un dia per les forces de Joan d'Àustria, cremant sense cap mirament tot el que es posava per davant.

Vegeu citació:

“...porqué en haber dado Solsona entrada al enemigo y resistiéndose despues con toda resolución a mis armas...no es digan de mi gracia..., he resuelto que , sin aguardar los términos jurídicos, se la prive, como desde luego la privo, del título de ciudad y villa y tambien de los privilegios que tenia, siendo de mi voluntad no conservárselos más...”⁷

La zona va ser molt castigada, especialment la part sud amb façana al carrer Mirabalda, on es destruí l'arc 118 i els seus elements associats, provocant un incendi i, en conseqüència, el seu esfondrament. Aquest arc i altres estructures varen caure damunt del paviment antic del carrer i també de la plaça, aixafant tots els atuells ceràmics que hi havia i incendiant la bigueria i els elements de fusta. Això explicaria la troballa de peces senceres com ara escudelles, plats, servidores i també una gran quantitat de claus de ferro, trossos de forrellats pertanyents a portes de fusta i trossos del paviment de maons ceràmics dipositats damunt seu (UE 014 i 015).

Aquesta destrucció va ser general en tot el complex de construccions afectat, provocant un canvi d'ús en totes elles i també el terraplenament de les plantes soterrànies.

D'una banda, els sectors 2000 i 6000 i 7000 van quedar soterrats de forma parcial, llevat del celler situat en el sector de més a tramuntana de l'àmbit 7000, el qual es cobrí amb una volta de canó de tipus encofrat i amb la pavimentació de l'entrada principal del carrer Castell amb lloses de pedra.

D'altra banda, s'acabaren d'aterrar les construccions que havien quedat més enrunades en el sector de migdia del pati, anivellant-les en una sola cota i paredant tots els arcs que hi donaven accés (UE 103 i 121) amb la finalitat de convertir-los en parets mitgeres.

Aquestes reformes van venir donades per la utilització d'aquest àmbit com a “era o corral del Pallarès”.⁸

Les darreres reformes van ser fetes al llarg del segle XVIII, moment en el qual es decideix apujar totes les cotes del pati fins a nivell del pis principal mitjançant la construcció dels murs 101, 102 i la cisterna 100.

Fou aleshores quan es convertí en un jardí romàntic pertanyent a la família Pallarès.

4. El jardí del palau episcopal

Es tracta d'un àmbit que tanca el conjunt catedralici per la part sud-oest aprofitant una de les ales que més sobresurt al costat del passeig del Vall Calent, o avinguda de la Mare de Déu del Claustre. Resta delimitat per les façanes sud i oest del mateix palau i també per un mur o tanca construïda amb obra vista.

Actualment resta com un solar buit el qual serveix com a espai d'estacionament dels vehicles que acudeixen a la cúria i al palau. En un extrem hi ha les restes de la font del palau que el bisbe Lasala va fer construir per nodrir el seu jardí, avui fora d'ús. Per altra banda s'endevinen restes d'altres murs i també la traça de la muralla medieval que hauria tancat la ciutat per aquest punt.

7 BARTRINA, ENRIC “Quan Solsona perdé el títol de ciutat”. *Solsona 400 anys d'història*. Ajuntament de Solsona, pàg 38-39.

8 Aquesta informació ha estat facilitada per Vicenç Tasies.

Amb motiu de les obres de construcció d'un garatge subterrani que afectava la zona es va haver d'emprendre una intervenció arqueològica entre els dies 21 de setembre i 16 d'octubre de 2009, amb una ampliació al gener de 2010. El principal motiu requeria en la seva afectació directa amb la muralla i les estructures defensives de la ciutat.

Entre les restes arqueològiques recuperades hi havia la part baixa de la muralla medieval (UE 1002 i 1003), construccions annexionades a la mateixa i relacionades amb l'antiga canònica agustiniana (UE 1000 i 1001) que quedaren alterades en el moment d'erigir la muralla i, finalment el fossar o vall que denomina la zona com a Vall Calent, modificat i reconvertit en dipòsit d'aigües brutes (UE 1018 i 1019). Aquest àmbit va ser profundament reformat al llarg del segle XIX, quan es decidí emprendre la construcció d'una galeria coberta que connectés el palau del bisbe amb la muralla.

4.1. Conclusions

Les restes arqueològiques que s'han trobat en aquest lloc han permès de diferenciar quatre sectors:

1. Correspon amb la muralla de tancament de la ciutat construïda a la zona del Vall Calent al llarg del segle XIV (UE 1002) i flanquejada per torres de planta semicircular de les quals en subsisteixen tres al llarg del passeig. Presenta una orientació nord-oest a sud-est, està construïda amb carreus de pedra sorrenca molt ben treballats, units amb argamassa de calç i disposats en filades molt regulars. La part inferior té unes dimensions considerables i la superior unes mides més regulars. L'amplada oscil·la entre els 1'50 i 2 metres i en destaca la presència d'una mena de bisell decoratiu. A la part de més a llevant hi hauria una reparació (UE 1003) corresponent a la boca de la claveguera 1004 construïda al llarg del segle XVIII i aprofitant peces d'elements més antics relacionats amb el pilar 1014. Aquest pilar, el qual coincidiria amb el punt que el mur 1002 experimentava un canvi d'aparell, formava una mena de pilastra o cantonada amb carreus de mida més aviat gran, molt ben treballats i units amb argamassa de calç amb les juntes definides per encintat. Si en un principi creiem que

la claveguera 1004 era solidària amb aquesta estructura, el desmuntatge d'alguna d'aquestes lloses serví per comprovar que es tractava d'elements diferents i de funcionalitat diferent. Tenint en compte que ens trobem en una de les parts més importants de Solsona i que la cartografia antiga hi situa en aquest indret la presència de l'anomenada "porta de palau", ens permetria relacionar-ho amb una mateixa estructura.

2. Es tracta de l'espai documentat a la part sud de la muralla (UE 1002 i 1003) delimitat pels murs 1005, 1006 i 1014. Tot ell estava reblert pels estrats 100 i 101 que coincidien amb l'àmbit que al 1895 serví per sostenir una galeria porticada construïda pel bisbe Riu i Cabanes. Aquesta galeria cobria l'àmbit del dipòsit per mitjà d'un seguit d'arcs a diafragma de maó, els arrencaments dels quals serien les estructures 1010, 1011, 1012. Vegeu citació:

"...Ademas que en la parte oeste de esteificio existe un gran deposito o balsa para recoger las aguas pluviales de Palacio asi como las sobrantes de las fuentes de la ciudad de las que disfruta el prelado.."

"...ese deposito o algibe habia sido cerrado por medio de una galeria cubierta evitando asi la corrupcion de las aguas que en ella afluyen pero debido a las mismas causas de destruccion por las guerras pasadas y estan apoyadas en la muralla de la ciudad fue completamente destruida, haciendose del todo necesaria su reconstruccion..."⁹

3. 3015. Tot sembla indicar que aquest dipòsit, el qual arribava fins a la torre més propera al palau, aprofitava l'espai de l'antic vall o fossar tancat pel mur 1006 amb l'arc 1013, el pilar 1918 i l'arc 1019. Es tracta d'unes estructures cobertes amb volta de canó i recolzades damunt de pilars de pedra (UE 1018) i comunicades per arcs menors (UE 1019). No s'han documentat en tota la seva extensió degut a que es ficaven sota el passeig del Vall Calent. S'interpretaren com a sobreeixidors de les aigües residuals per a regar els horts del Vall Calent. Una prova en seria la boca del canal 1004 provinent de la font de la plaça de la catedral, la qual hi desembocaria les aigües residuals.

⁹ Fotocòpia cedida per Jaume Cudrench, arquitecte tècnic de les obres del palau episcopal i del Pla Director de la catedral de Solsona. Original ACDS (Arxiu Capitular i Diocesà de Solsona).

4. Un altre àmbit podria ser la part nord del jaciment entre la muralla 1002 i la paret de tancament del palau episcopal (UE 1009). Tot apunta que els murs 1000 i 1001 es correspondrien amb les estructures més antigues situades a l'entorn de la canònica (s'ha de recordar que la muralla 1002 la talla), i els paviments 013 i 015 a reformes de l'accés al palau. Ho testimonia la ceràmica documentada i també els paviments de còdols.

5. El darrer sector documentat seria la part situada a ponent de la paret del palau episcopal (UE 1008)

i delimitat pels murs 1005 i 1006. En aquesta part s'ha pogut recuperar la boca d'un passadís subterrani. Aquesta estructura estaria composta per unes escales de pedra (UE 1017), parets construïdes en pedres mal treballades (UE 1016) i cobert amb grans lloses de pedra (UE 1015). S'interpretà com un element construït en el mateix període que s'edificà el palau episcopal, ja que tallava la UE 1006, 1013 i es recolzava damunt la muralla 1002. S'interpretà com una obra del segle XVIII.

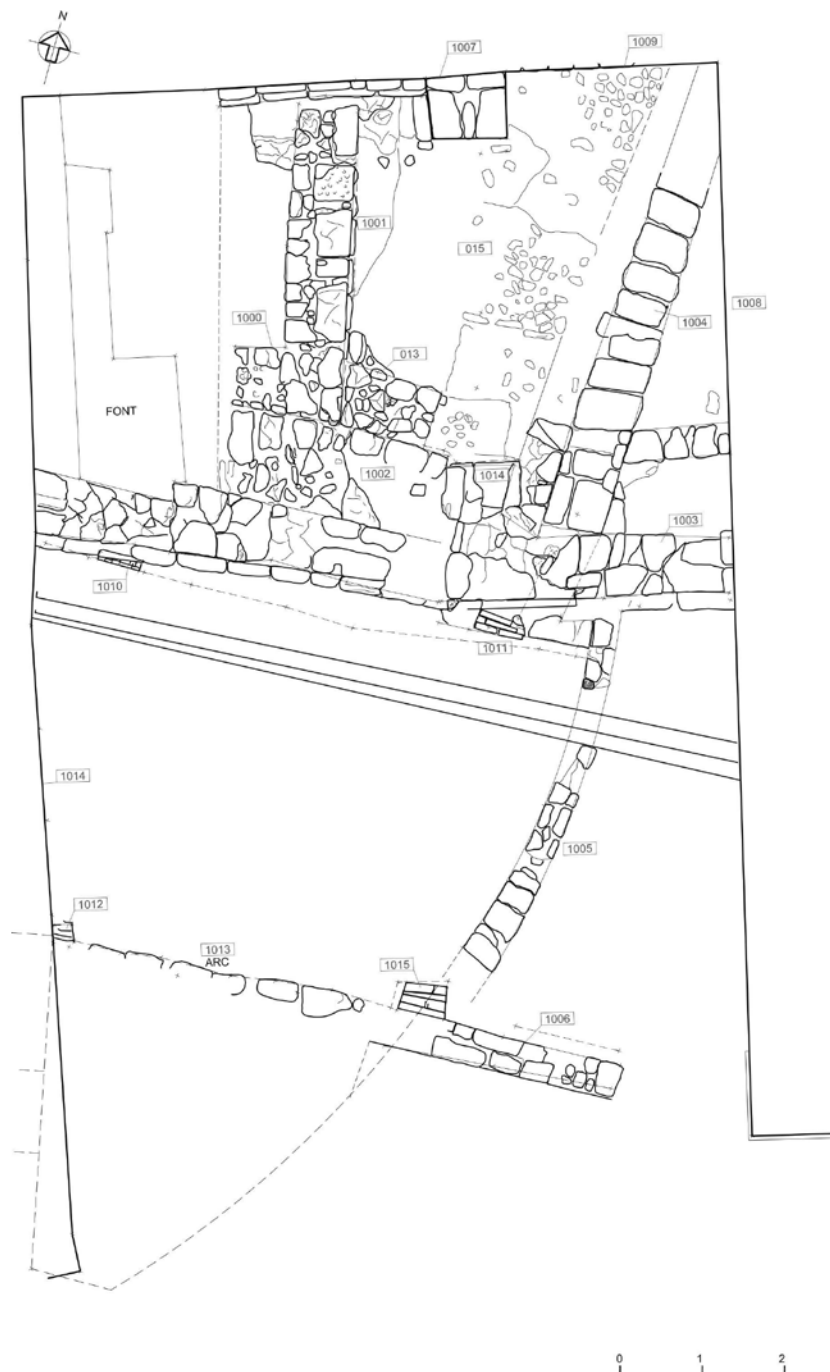

Fig. 7: Jardí del Palau Episcopal. Planta general del jaciment i de les restes recuperades. Dibuix: Pere Cascante; digitalització: Víctor Pallarès.

BIBLIOGRAFIA

- BABIANO ORTIZ DE ZARATE, CARLOS. "La farmacia Pallares de Solsona. Primeros documentos escritos de mediados del siglo XV que hacen referencia a su primer titular Joan Pallares apotecari". Poblet: *XV congrés d'història de la medicina catalana*,. Actes, 1985, p. 35-38.
- BARTRINA I COROMINAS, ENRIC. "Quan Solsona va perdre el títol de ciutat" A: *Solsona 400 anys d'història*. Solsona: Ajuntament de Solsona, 1994, p. 27.
- BATLLORI, MUNNÉ A, LLUBIÀ MUNNÉ. *La ceràmica catalana decorada*. Barcelona: Ed. Vicenç Vives, 1974.
- BELMONTE, CRISTINA. *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada al carrer Major núm. 7 de Bagà*. Generalitat de Catalunya, 2005
- BOLÓS MASCLANS, JORDI. *Els Castells de la Catalunya central*. Manresa: Angle Editorial, 1997.
- CASCANTE TORRELLA, PERE. *Memòria de la intervenció arqueològica portada a terme al portal del pont i al pou de gel de Solsona*. Solsona: Ajuntament de Solsona, 2004.
- CASCANTE TORRELLA, PERE. *Memòria de la intervenció arqueològica portada a terme a Cal Carreres de Solsona*. Solsona: Ajuntament de Solsona, 2007, (inèdit).
- CASCANTE TORRELLA, PERE. *Informe de la intervenció arqueològica portada a terme a les finques de Cal Metge Solé i de Cal Morató de Solsona. C/ Castell 15-19, 25 de març-30 de desembre de 2008*. Solsona: Ajuntament de Solsona, 2008, (inèdit).
- CASCANTE TORRELLA, PERE. *Informe de la intervenció arqueològica portada a terme a les finques de Cal Metge Solé i de Cal Morató de Solsona. C/ Castell 15-19, 27 d'abril- 30 de juny de 2009*. Solsona: Ajuntament de Solsona, 2009, (inèdit).
- CASCANTE TORRELLA, PERE. *Informe de la intervenció arqueològica portada a terme a la Plaça de Santa Llúcia núm. 16 de Solsona, 19 de febrer-3 d'abril de 2007 i 20 d'abril-7 de maig de 2007*. Solsona: Ajuntament de Solsona, 2007, (inèdit).
- CASCANTE TORRELLA, PERE. *Memòria de la intervenció arqueològica a la carretera de Bassella de Solsona, 27 de setembre-1 d'octubre de 2004*. Solsona: Ajuntament de Solsona, 2006, (Inèdit).
- CATALÀ ROCA, PERE. *Els castells Catalans*, Vol VI. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1979.
- CERDÀ I MELLADO, JOSEP ANTONI. *La ceràmica catalana del segle XVII trobada a la plaça gran de Mataró*. Barcelona: Associació Catalana de ceràmica decorada i terrissa, 2001.
- COSTA I BAFARULL, DOMÈNECH. *Catálogo de los prepositos de Solsona*. Memoria de Solsona y de su iglesia. Barcelona,1956.
- DALMASES, NÚRIA. *Urbanisme, arquitectura civil i industrial*. Art de Catalunya. Barcelona: Edicions L'Isard, 1998.
- ESPANYOL, FRANCESCA. *El gòtic català*. Manresa: Angle Editorial, 2002.
- FUGUET I SANS, JOAN. *L'arquitectura dels templers a Catalunya*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1995.
- GENERALITAT DE CATALUNYA. DEPARTAMENT DE CULTURA. *Mostra de terrissa popular catalana*. Barcelona, 1988
- GONZÁLEZ GONZALO, ELVIRA. *Escudelles de Sineu. Catàleg d'una mostra de la col·lecció parroquial*. Sineu, 1995.
- GONZÁLEZ MILÀ, ENRIC. *La ceràmica baix medieval decorada en verd i manganès a Catalunya. Un estat de la qüestió*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 2000.
- GUIXÉ I COROMINES, JORDI. "El conflicte de l'Ateneu. El pal de paller de la reconquesta del poder municipal a Solsona durant el primer franquisme (1939-1945)". A: *Oppidum núm. 3, revista cultural del Solsonès*. Solsona, 2003. INSTITUT CARTOGRÀFIC DE CATALUNYA. *Mapa de la ciudad de Solsona*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya, 2008.
- LLORENS I SOLANILLA, JORDI. *Ceràmica catalana de Reflex metàl·lic. Segles XV-XVII*. Barcelona: F. Llorens. S. A, 1989.
- LLORENS SOLÉ, ANTONI. *Solsona i el Solsonès en la història de Catalunya*. Vol 2. Lleida, 1987.
- LÒPEZ, M, A; CAIXAL, A; FIERRO, X. "Cronologia i difusió d'un grup de ceràmiques medievals trobades a les comarques de Barcelona (segles VII-XIV)". A: *Quaderns científics i tècnics. Ceràmica medieval catalana*. Barcelona: Diputació de Barcelona, Àrea de Cooperació Servei del Patrimoni Arquitectònic Local, 1997, p. 101.
- LÒPEZ, M, A; CAIXAL, A; FIERRO, X. "Aportació a la tipologia de les ceràmiques grises del segle XI i XII al Solsonès i al Berguedà. A: *Quaderns científics i tècnics. Ceràmica medieval catalana*. Barcelona: Diputació de Barcelona, Àrea de Cooperació Servei del Patrimoni Arquitectònic Local, 1997, p. 159.
- LÒPEZ, M, A; BELTRAN DE HEREDIA, J. " La ceràmica utilitària de los siglos XII al XIV en la provincia de Barcelona". A: *Actas del VIII congreso Internacional de cerámica medieval en el Mediterráneo*. Ciudad Real, 2006.

MESTRE, FRANCESC. *Pla Especial de protecció del Nucli Antic de Solsona*. Solsona: Ajuntament de Solsona, 2002.

PLANES I ALBETS, RAMON. *Santa Maria de Solsona, notes sobre els orígens i les transformacions del temple romànic*. Solsona: Centre d'Estudis del Solsonès, 1986.

PLANES I ALBETS, RAMON. "La vila de Solsona". A: *Art gòtic a Catalunya. Arquitectura III. Dels palaus a les masies*. Barcelona: Gran Enciclopèdia Catalana, 2003.

SALVANY I BLANCH, JOSEP. Fotografia de Solsona núm. 44, *Portal Romà de Solsona* any 1917. Fons fotogràfic Salvany 1866-1929. Biblioteca de Catalunya, 2006 (versió digital).

SANTANACH, SOLER, JOAN. "Escalfetes de sobretaula". A: *Butlletí informatiu de ceràmica. Abril-Setembre*. Barcelona, 1994.

SERVEI PATRIMONI ARQUITECTÒNIC LOCAL. "Investigacions històriques i arqueològiques al Berguedà: Sant Llorenç prop Bagà i Sant Quirze de Pedret". A: *Quaderns científics i tècnics Quadern 6*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1995.

SERVEI PATRIMONI ARQUITECTÒNIC LOCAL. "Torre del Baró Viladecans. Arqueologia". A: *Monografies 4*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1998.

SERVEI PATRIMONI ARQUITECTÒNIC LOCAL. "Castell de Castelldefels. Arqueologia, història, art". A: *Monografies 7*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 2005.

SERVEI PATRIMONI ARQUITECTÒNIC LOCAL. "Ceràmica medieval catalana. Actes de la taula rodona celebrada a Barcelona els dies 15 i 16 de novembre de 2004". A: *Quaderns Científics i Tècnics. Quadern 4*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1994.

UNIVERSITAT DE BARCELONA, Facultat de Geografia i Història. "Homenatge al Dr. Manuel Riu i Riu". A: *Acta Historica et archeologica Medievalia*, vol. 21 i 22. Barcelona, 2001.

TELESE COMPTE, ALBERT. *La vaixella blava catalana de 1570 a 1670. Repertori, catalogació i proposta per la seva nomenclatura. Investigació bibliogràfica sobre la pisa hispànica*. Barcelona, 1991

TELESE COMPTE, ALBERT. "Fruiteres i sotacopes". A: *Butlletí informatiu de ceràmica, Abril-Setembre*. Barcelona, 1994

VILADES LLORENS, RAMON. *Les muralles de Bagà al segle XIV*. Berga: Edicions Espill, Centre de Estudis Musicals del Berguedà, 1996.

DDAA. "El Solsonès, La Vall d'Aran". A: *Catalunya Romànica. Vol. XIII*. Barcelona: Gran Enciclopèdia Catalana, 1987.

DDAA. *Projecte de rehabilitació de les façanes del palau episcopal i del cambril de la Mare Déu del Claustre*. Pla Director de la Catedral de Solsona. Solsona, 2000 (inèdit)

DDAA. "Actes del II Congrés d'Arqueologia medieval i moderna". A: *Acram. Associació catalana per a la recerca d'Arqueologia medieval*. Vol. I i II. Barcelona, 2001.

DDAA. "Actes del I Congrés d'Arqueologia medieval i moderna". A: *Acram. Associació catalana per a la recerca d'arqueologia medieval*. Barcelona, 1998.

DDAA. "Actes del Congrés. Els Castells Medievals a la Mediterrània Nord-Occidental". A: *Museu etnològic del Montseny*. Arbúcies, 2003.

DDAA. *Des de la frontera. Castells medievals de la marca*. Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona, Fundació Castellet del Boix, 2001.

DDAA. *Castell de Boixadors. Sant Pere de Sallavina. Memòria d'arqueologia i història*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 2008

DDAA. *Ceràmica medieval i Postmedieval. Circuits Productius i seqüències culturals*. A: *Monografies d'Arqueologia Medieval i Post Medieval n° 4*. Grup de recerca d'Arqueologia Medieval i Post Medieval del departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica. Facultat de Geografia i Història. Divisió de Ciències Humanes i Socials de la Universitat de Barcelona. Barcelona, 1998.

DDAA. "Els escudellers i la producció ceràmica de Vilafranca (Segona meitat del segle XVI-primer meitat del segle XVII)". A: *Miscel·lània Penedesenca*. Barcelona, 1994.

DDAA. *Jocs, triquets i jugadors. Barcelona 1700*. Barcelona: Museu d'història de la ciutat de Barcelona, 2009.

DDAA. *Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica*. Barcelona: Museu d'història de la ciutat de Barcelona, 1995.

ANÒNIM: "Solsona Vendida o Historia del sitio que sufrieron la guarnición, milicia nacional y familias patriotas de aquella ciudad tomada a traición por el rebelde Tristany la noche del 20 al 21 de Abril de 1837". Barcelona, 1837.

ACS (Arxiu Comarcal del Solsonès) Fons Ajuntament de Solsona. "Padrón general de la ciudad 1842"

ACS (Arxiu Comarcal del Solsonès). Fons Ajuntament de Solsona. Expedients 1929 i 1931.

ADS (Arxiu Diocesà de Solsona) Fons notariais. Arxiu Fotogràfic Resol.